

Janusz Siatkowski

Słowiańskie nazwy ‘brwi’ w świetle materiałów gwarowych i źródeł historycznych

Słowiańskie nazwy ‘brwi’ tworzone są głównie od trzech rdzeni **-br̥v-*, **v̥d-j-* i **ob-oč-*, pozostałe mają niewielkie zasięgi lub są zupełnie sporadyczne. Wielu nazwom oprócz znaczenia ‘brwi’ właściwe są również znaczenia ‘rzęsy’ i/lub ‘powieki’, dla niektórych właśnie te znaczenia są dominujące.

Największy zasięg mają nazwy związane z rdzeniem **-br̥v-*, tworzące podstawowy podział na formy od **br̥v-* na północy i od **obr̥v-* na południu. Ich zróżnicowanie wewnętrzne jest bardzo skomplikowane, a niektóre z nich nawet trudno dokładnie zinterpretować ze względu na brak w zapisach odpowiedniej informacji morfologicznej. Pytanie kwestionariusza przewidywało zebranie form liczby mnogiej, natomiast dosyć często notowano tylko formy liczby pojedynczej, co w wypadku postaci typu **-br̥va* powoduje, że nie wiadomo, czy chodzi o formę liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego, czy o formę liczby mnogiej rodzaju nijakiego od **-br̥vo*. Interpretacja uogólniająca także wielu innych form jest nieraz trudna lub niemożliwa. Znacznie lepsze byłyby materiały zawierające pełny wykaz form zarówno w liczbie pojedynczej, jak i mnogiej.

Pierwotne **bry*, **br̥ve* (pochodzenia praindoeuropejskiego, może o pierwotnym znaczeniu ‘wywyższenie’, por. SP I 403, Boryś SE 39, inaczej ESSJ III 63-64) i **obry*, **obr̥ve* (por. Skok II 539, Bezlaj II 238, Snój 396) wcześniej

przeszły do tematów na *-i*, przyjmując w mianowniku dawną formę biernika **br̥v̥n̥*, pl. **br̥v̥i*, jak np. w języku polskim *br̥w̥*, pl *br̥wi* lub w języku rosyjskim *бровь*, pl *брову* (por. też brus. dial. *броў* – LAB III 48, s. 39) oraz **obr̥v̥n̥*, pl **obr̥v̥i*, jak występujące w języku słoweńskim formy *obr̥v̥*, pl *obr̥vi*.

W wyniku przejścia do dawnych tematów na *-a* powstały formy typu **br̥v̥na*, pl **br̥v̥ny*, jak np. polskie gwarowe *br̥wa*, pl *br̥wy*, czy ukr. *брова*, *брову* z wtórną, analogiczną wokalizacją joru oraz **obr̥v̥na*, pl **obr̥v̥ę*, jak np. sch. *öbr̥va*, pl *öbr̥ve*. Dla sporadycznych słowackich zapisów *br̥ve* (223) oraz *obr̥ve* (215) należy zapewne przyjąć pierwotną liczbę podwójną **-br̥v̥ě*.

Z kolei w wyniku przejścia do dawnych tematów na *-ja* powstały formy typu **br̥v̥nja* f, pl **br̥v̥nje*, jak np. pol. dial. *br̥wia*, pl *br̥wie* oraz **obr̥v̥nja*, pl **obr̥v̥nje*, występujące na czesko-polskim pograniczu językowym, jak np. *ober̥va*, pl *ober̥vé*, *obyr̥vé*. Dla czeskich form typu *ober̥vé*, *obyr̥vé* pl można też przyjąć jako formę wyjściową liczbę podwójną **obr̥v̥ě* od żeńskiej formy **obr̥v̥na*, jak to robią Bezlaj II 238 i Snoj 396. Ja jednak ze względu na nawiązania terytorialne do polskich gwarowych form **br̥v̥nja*, pl **br̥v̥nje* przyjmuję tu jako uogólnienie postać **obr̥v̥nje*, sg **obr̥v̥nja*.

Na pograniczu polsko-czeskim pojawiła się też forma rodzaju nijakiego **obr̥v̥nje*, mająca znaczenie zbiorowe: *obr̥vi* plt (197) i *obyr̥vi* (299).

Zapewne w wyniku potraktowania formy liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego **br̥v̥na* jako formy liczby mnogiej i jej depluralizacji powstała wtórna forma liczby pojedynczej rodzaju nijakiego **-br̥v̥no*. W OLA zanotowano tę zmianę w dialektach ukraińskich, np. *b^lrova*, *b^lr̥v̥na* pl i *b^lrowo*, *b^lr̥v̥no* sg oraz w dialektach białoruskich, np. *b^lrova* pl i *b^lrowo*, *br̥v^lno* sg. Rodzaj nijaki *брывó* zresztą ustalił się w białoruskim języku literackim, w liczbie mnogiej natomiast zachowała się forma *бровы*. Poza tym na pograniczu słowacko-ukraińskim pojawiły się słowackie formy *ober̥va* pl i *ober̥vo* sg (w p. 156, 228-230) i ukraińskie *ʰobir̥va* pl i *ʰobir̥vo* sg (465).

Możliwie przejrzyste przedstawienie na mapie* tak skomplikowanych i krzyżujących się często zasięgów licznych form utworzonych od rdzenia **-br̥v̥-* nie jest łatwe i wymaga zastosowania różnych środków graficznych płaszczyznowych i punktowych.

Podstawowy podział tworzą formacje od **br̥v̥-* (oznaczone jaśniejszą szarą płaszczyzną), występujące na północy i od prefiksального **obr̥v̥-* (oznaczone ciemniejszą szarą płaszczyzną) na południu.

* Mapę syntetyzującą opracowała prof. Dorota Krystyna Rembiszewska.

Podział ten jest nieostry, przebiega mniej więcej wzdłuż granicy państwowej słowacko-ukraińskiej, a następnie słowacko-polskiej i czesko-polskiej na Górnym Śląsku. Na pograniczu słowacko-ukraińskim punkt 465 na Ukrainie Zakarpackiej z formacją od prefiksального **obr̥v-* (^l*obir’va* pl, ^l*obir’vo* sg) nawiązuje do Słowacji, a z kolei punkt 233 we wschodniej Słowacji z formą od **br̥v-* (^l*brovbi*) nawiązuje do Ukrainy. Na pograniczu czesko-polskim formacje od prefiksального **obr̥v-* występują zarówno po czeskiej stronie w punkcie 197 (*obryvi* pl), jak i po polskiej w językowo czeskim punkcie 299 (*obyrv’i*), natomiast formacje od **br̥v-* poza Polską zapisano w kilku punktach: na czeskim Śląsku (*br̥vi* – 201, *br̥vi*, *br̥vy* – 205, *br̥v’je* – 207) oraz w głębi Moraw w p. 192 (*br̥vi*). Poza tym wyspowo nieprefiksalne **br̥v-* odnotowano w południowej Słowacji (*br̥ve* – 223), w rumuńskim Banacie (*bərv’vi*) i we wschodniej Austrii (^l*bərva* obok ^l*bərva* – 146a). Należy tu dodać jeszcze zapis w słoweńskim punkcie 16 (*bərv̥:*), który – zgodnie z poleceniem komisji słoweńskiej w OLA potraktowano jako **obr̥v-i*. Moim zdaniem, stanowi on kolejny relikwyt dawnej znajomości nieprefiksального **br̥v-* w południowej Słowiańszczyźnie.

Materiały spoza OLA pozwalają nieco uściślić przebieg tej granicy, choć różnice są tu niewielkie.

Na czeskim Śląsku formę *br̥vi* Kellner VLN I 113 zanotował tylko w trzech punktach: Stonava (koło Karwiny), Hnojník i Bystrice (koło Třinca). Szerszy zasięg ma tu zaś formacja **br̥vja*, pl **br̥vje*. Występuje w dosyć zwartym pasie po czeskiej stronie granicy, jak pokazują dane z gęstej siatki punktów w opracowaniu Kellnera l.c. (*br̥ve*) i na mapie ‘powieki’ u Basary 1975, 53 i mapa 126 (*br̥va*).

Twierdzenie ESSJ III 63-64, że w języku staroczeskim występowała forma *brev*, polega na nieporozumieniu, GbSl I 102 bowiem pod hasłem *brev*, *brve* fem. ‘brew’ wyraźnie pisze, że stśl. *br̥vb* ‘supercilium’ w języku czeskim się nie zachowało („...v č. nedochováno”). W czeskim języku pisanym wprawdzie nazwa *brv* weszła do słownika Jungmanna (Jg I 192, por. też Kott I 103) jako fałszywa glosa z *Mater verborum*, a następnie w języku literackim pewne upowszechnienie znalazła forma *brva*, ale niewątpliwie jest to pożyczka obca. Materiały OLA oraz poświadczenia gwarowe ze Śląska pokazują, że **br̥vi*, wbrew Machkowi ES-2, 70, na wschodnim skrawku terytorium czeskiego były jednak znane.

Odosobniony w OLA zapis *br̥ve* w południowej Słowacji (223) nie ma żadnego potwierdzenia ani w słowackim słowniku gwarowym (SSN), ani na mapach ‘brwi’ (m. 28) i ‘rzęs’ (m. 29) w gwarowym atlasie języka słowackiego (ASJ IV). W słowniku historycznym znajdujemy jedynie *brvené chlpy* ‘rzęsy’

z 1779 r. (HSSJ I 160). W związku z tym *brva*, pl *brvy* ‘brew’ oraz ‘rzęsa’, mające poświadczenie we współczesnym słowackim języku literackim (SSJ I 13), zapewne należy przypisać jakiemuś wpływowi obcemu.

Z południowej Słowiańszczyzny słowniki etymologiczne podają jeszcze bułg. dial. *бѣрва* ‘brew’ (BER I 101, SP I 403).

O północnym zasięgu postaci **obrɔv-* na podstawie materiałów porównawczych dokładniej poinformuję niżej.

Wszystkie formy pochodzące od rdzenia **brɔv-* tworzą wyraźny podział na dwie grupy ze względu na zachowanie rdzennego joru: na zachodzie występują formy **brɔvi*, **brɔvy*, **brɔva*, **brɔvje* (sg **brɔvja*) ze słabym jorem, na wschodzie zaś w formach tych zaszła wtórna wokalizacja joru, będąca rezultatem wyrównania do formy liczby pojedynczej **brɔvb* (pol. *brew*, ros. *бровѣ*). Podział między formami z zanikiem słabego joru oraz formami z analogiczną wokalizacją przebiega mniej więcej wzdłuż wschodniej polskiej granicy państwowej, z pewnymi odchyleniami na zachód na terenie Polski: w p. 287 w pow. Mońki zapisano *brv'i* i określane jako dawne *brva*, ale też nawiązujące do kompleksu wschodniego *bryva*, podobnie w p. 324 w pow. Hrubieszów *brv'i* i *brv'a*, ale też *brova*, poza tym w p. 322 w pow. Biłgoraj podano tylko wschodnie *brywa* f sg. Jako dawniejszą zapisano obocznie z *brv'a* też *brewa* w punkcie przesiedleńczym 268 pod Trzebnicą na Śląsku, ale została ona przeniesiona tu dopiero po II wojnie światowej. Występowanie tego typu form z wtórną wokalizacją joru na pograniczu wschodnim i u Polaków z kresów wschodnich potwierdza SGPA II 494, podając formy *brewa*, *brywa* i *browa* z Lubelszczyzny wschodniej i z Podlasia oraz od Polaków z okolic Lwowa i Brześcia.

Na podział ten, będący wynikiem wyrównania analogicznego na wschodzie, nakłada się skomplikowane zróżnicowanie terenowe form **brɔvi* i **brɔ̃vi* z końcówką *-i* oraz form **brɔvy* i **brɔ̃vy* z wtórną końcówką *-y*, które powstały w wyniku przejścia dawnej formy *brɔvb* z tematem na *-i* do odmiany z tematem na *-a* (*brɔva*). W dialektach ukraińskich tę morfologiczną zmianę ułatwiała też zmiana fonetyczna końcowej samogłoski *-i* w *-y*.

Forma **brɔvi* występuje na terenie Polski (np. *brv'i*, *brvji*, *br̃ji*) i obocznie w p. 205 na czeskim Śląsku (*br̃vi* i *br̃vy*). Natomiast zapisy *br̃vi* na Morawach w punktach 192 i 201 oraz zapis *br̃vi* w punkcie 167 w rumuńskim Banacie ze względu na właściwą tym dialektom zmianę fonetyczną *y > i* mogą być traktowane zarówno jako pierwotne **brɔvi*, jak też jako **brɔvy*. Arbitralnie przyjmuję tu formę **brɔvy*. Areał z formą **brɔvi* oznaczam na mapie za pomocą kreskowania pionowego na szarej płaszczyźnie, arbitralnie włączając tu też formy liczby pojedynczej **brɔvb* (*bref*, sporadycznie *brejf*).

W Polsce szeroki zasięg mają też formy wtórnie przeniesione do tematów na *-ja*: **br̥vje* pl (*brvè, brvje, brýe*, sporadycznie *b^{er}v^lje* – 243), **br̥vja* sg (*brvà, brvja*, też *brv'jo^u* – 249, *brvò* – 302). Oznaczyłem je na mapie tak samo jak *br̥vi* kreskami pionowymi, wyznaczając dodatkowo zasięg form **br̥vja*, pl **br̥vje* za pomocą izoglosy ze znakami skierowanymi do środka. Zasięg ten jest nieregularny, poza tym w niektórych punktach formie pl *brvè* odpowiada w liczbie pojedynczej *bref* (269, 279, 280, 282, 292), a w punkcie 291 zapisano *bref* obok *brvà*. Mniej więcej podobnie zasięg formy **br̥vja* w dialektach polskich określa SGPA II 493: „powszechnie w Małopolsce środkowej i północnej oraz na Kaszubach, często na Śląsku, Mazowszu południowym i północnym, w Wielkopolsce, na Kociewiu, u Polaków z okolic Wilna, rzadko na innych obszarach”.

Formy **br̥vy*, *br̥vy* występują głównie na Ukrainie i na Białorusi, rzadko w Polsce, a w gwarach rosyjskich przede wszystkim na pograniczu ukraińskim i sporadycznie w rozproszeniu w różnych częściach Rosji. Arealy te na mapie zostały oznaczone za pomocą kreskowania poziomego.

Zanotowane formy liczby mnogiej **br̥vy*, **br̥vy* świadczą, że powinny tu występować formy liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego **br̥va*, **br̥va*. W OLA notowano je jednak zupełnie wyjątkowo.

Na terenie Polski zanotowano w p. 322 pod Biłgorajem *bryva* f, a w liczbie mnogiej *brvy* pod Tarnobrzegiem (313) oraz w pow. Krasnystaw (323). SGPA II 494 *brwa*, pl *brwy* notuje nieco szerzej, głównie z Małopolski wschodniej i Podlasia oraz u Polaków z okolic Lwowa i Brześcia. W OLA może należy tu też zaliczyć pewne zapisy, przy których nie podano charakterystyki morfologicznej, jak *brova* pod Hrubieszowem (324) oraz *bryva* i dawniejsze *brva* w punkcie 287 w pow. Mońki (w liczbie mnogiej występuje tu jednak forma *brov'i*), ale możliwe jest również ich traktowanie jako formy liczby mnogiej rodzaju nijakiego.

Inaczej wreszcie należy interpretować występujący w gwarach polskich typ *brwa* f, ale w liczbie mnogiej *brwi* lub *brwie*. Jest on właściwy polskim dialektom w Wielkopolsce północnej, na Krajnie i na Kaszubach, a w OLA został zapisany w p. 249 pod Złotowem: *brva* obok *brvà, brv'jo^u* i pl *brvè*.

Formę liczby pojedynczej **br̥va* f z dialektów wschodniosłowiańskich zapisano w OLA zupełnie rzadko na terenie Rosji (527, 585, 629, 830). Z materiałów porównawczych wiadomo jednak, że jest ona tu szeroko znana, zwłaszcza na Ukrainie i na Białorusi. W języku ukraińskim forma żeńska *бpо-ва, бpува* jest zapewne dawna, ma ona poświadczenia od połowy XVI wieku (SUM XVI–XVII, t. II 72), por. też dzisiejsze literackie *бpоvá* f, pl *бpоvú* (Hrinč I 100, SUM I 237). W Atlasie białoruskim powszechnie notowano for-

my żeńskie *бравá, брывá*, może *брóва* (LAB III 48, s. 39 – rodzaju gramatycznego podawanych form tu niestety nie określano, SłPogr I 223, ESBM I 386). Formę *брыва* (на *брывы правой*) odnotował historyczny słownik białoruski z lat 1556-1557 (HSBM II 218-219). Żeńska *брóва* i *бровá* ‘brew’ szeroko znana jest również w gwarach rosyjskich (SRNG III 183, por. też SP I 403).

W OLA forma pl **br̥vy* zdecydowanie dominuje na Białorusi (*b^lrovь*, rzadziej *b^lrovy*, sporadycznie *b^lrovę*, *b^lrove* – 362, *b^lrovi*) i na Ukrainie (*b^lrovy*, rzadziej *b^lrovi*, *b^lrovə*, *b^lrovy*). Wyznaczenie granicy jej zachodniego zasięgu utrudniają spore wyspy z formą **br̥va* pl.

Formę pl **br̥vi* – *brov’i*, nawiązującą do pol. **br̥vi* – *brv’i*, zanotowano na zachodzie Białorusi jedynie w p. 355 i 384 (poza tym w p. 340 *b^lrovi*) i na zachodzie Ukrainy w p. 171, 406 (oraz w p. 436). Poza tym na Białorusi i Ukrainie panują, jak już wspomniałem, formy z końcówką *-y*. Na wschodzie zasięg formy **br̥vy* przebiega mniej więcej wzdłuż granic państwowych: białorusko-rosyjskiej i ukraińsko-rosyjskiej. Na wschód od niej znów występują formy **br̥vi* z zakończeniem na *-i*. Odchylenia dotyczą punktów białoruskich 351, 352 i 371, mających formę **br̥vi* – *b^lrov’i*, oraz punktów ukraińskich 441, 445, 446 też z formą *b^lrov’i*, a z kolei punkty rosyjskie pod Briańskiem mają formy *b^lrovь* (797-799, 812), *b^lrowь* (811) i pod Woroneżem *b^lrovy* (848). Punkty językowo ukraińskie na południu Rosji mają również *b^lrovy*: 836, 843 (i *b^lrovə*), 847, 849.

W ponad dwudziestu punktach, tworzących zwarte kompleksy głównie na pograniczu polsko-białoruskim i polsko-ukraińskim, zanotowano postać **br̥va*, którą zgodnie z pytaniem kwestionariusza należy uznać za formę liczby mnogiej. Moje podejrzenia potwierdziły przysłane przez prof. P. Hrycenkę dodatkowe informacje z kilku punktów ukraińskich. Jeden taki kompleks stanowią punkty na północy zachodniej Białorusi (*b^lrova* 343, 344, 345, 354, 355, 365), do którego ewentualnie nawiązuje też punkt polski 287 w pow. Mońki, drugi zaś punkty na zachodzie Ukrainy (*b^lrova* – 414, *b^lrowa* – 450, *bro^lva* – 466, *b^lryva* – 420, *b^lryva* – 483, *b^lrywa* – 484, *brv^lva* – 466, 467, 468), do którego ewentualnie nawiązują polskie punkty 322 pod Biłgorajem (*bryva*) i 324 pod Hrubieszowem (*brova*). Wszystkie podane wyżej zapisy postaci **br̥va* w punktach ukraińskich należy traktować jako formę liczby mnogiej od rzeczownika rodzaju nijakiego **br̥vo*, por. *b^lrowo* – 414, 450, *b^lryvu*, *b^lryvə* – 420, *brv^lvo* – 467, 483, *b^lrywo* – 466, 469, 484, *brv^lwo* – 468. Formy rodzaju nijakiego *бровó* oraz *бѣрво* z Ukrainy podawano zresztą już wcześniej, por. np. SP I 403. Materiały OLA pokazują, że mają one dosyć szeroki zwarty zasięg w południowo-zachodniej Ukrainie.

Podobnie jako formy liczby mnogiej rodzaju nijakiego należy traktować zapisy w OLA typu **brъva* z terenu Białorusi, ponieważ w Atlasie białoruskim zazwyczaj w tych samych punktach, co w OLA, notowano w liczbie pojedynczej właśnie formę *брывó* (LAB III 48, s. 39), jedynie w p. 345 u nas mamy *b'rova*, a w Atlasie białoruskim w liczbie pojedynczej *брывá*. Zresztą w białoruskim języku literackim ustaliła się w liczbie pojedynczej właśnie forma rodzaju nijakiego *брывó*, a w liczbie mnogiej jest forma *брóвы* (TSBM I 408-409). Gwary białoruskie zaś w liczbie pojedynczej wykazują wielką różnorodność form: *брывó* n., wspomniane już wyżej formy żeńskie *бравá*, *брывá*, a także *броў*.

W dialektach rosyjskich dominuje znów forma **brъvi* z końcowym -i (*brov'i*, nieraz *brow'i*), oznaczona na mapie kreskowaniem pionowym, podobnie jak **brъvi* – *brv'i* w Polsce. W dialektach rosyjskich odnotowano w rozproszeniu też formę **brъvy* (*b'rowy*, też *bra'vy* – 760) jako jedyną w p. 567, 583, 585 (też sg *bro'va*), 628, 651, 760 i jako oboczną z *b'rov'i* w p. 527 (też sg *bra'va*), 629 (też sg *bra'va*), 675, 746 i zupełnie wyjątkowo w p. 830 tylko sg *bra'va*.

W północnej Białorusi oraz w rosyjskim punkcie 525 na Litwie zapisano derywat z sufiksem -ina: **brъvina*, pl **brъviny*: *brыv'іна* (339), *brыv'іny* (346), *brav'іны* (525). Grupujące się głównie w północno-wschodniej połowie Białorusi liczne postaci fonetyczne tej formacji (*бравіна*, *брывіна*, *бръвіна*, *бравіна*, *брóвіна*) ściśle lokalizuje Atlas białoruski (LAB III 48, s. 39). Formę *брывіна* ‘brew’ notuje też SłPogr I 223 z dwóch punktów w płn.-zach. Białorusi, a poza tym z Ukrainy Hrinč I 100 formę *бровіна* ‘brew’.

Spoza OLA można jeszcze przytoczyć sporadyczne brus. **brъvьsa* – *броўца* spod Witebska (LAB III 48, s. 39) oraz ukr. **brъvica* – *бровіца* z czasopisma „Кіевская Старина” z 1884 r. (Hrinč I 100).

Północny zasięg kompleksu nazw od rozszerzonego rdzenia **obrъv-*, oznaczony na mapie ciemniejszą szarą płaszczyzną, jak już wspomniałem wyżej, pokrywa się mniej więcej z granicami państwowymi: słowacko-ukraińską, słowacko-polską oraz czesko-polską na Górnym Śląsku. Zajmują one obszar północno-wschodniej połowy Słowacji. Zanotowano tu głównie **obrъvy*: fonetycznie *obrvi*, na wschodzie *obervi*, do czego nawiązuje ukraiński punkt 448 z formą *об'ір'ви*. W punkcie 215 zapisano formę *obъve*, zapewne z dawnej formy liczby podwójnej **obrъvě*. Natomiast na wschodzie Słowacji w zespole punktów 228-230 zapisano formę liczby mnogiej *oberva*, z którymi łączy się punkt słowacki 156 na terenie Węgier z formą liczby pojedynczej *obervo* oraz punkt 465 na Ukrainie Zakarpackiej z formami *об'ір'ва* pl i *об'ір'во* sg. W językowym atlasie słowackim na mapie 28 ‘brwi’

kompleks oznaczony znakiem dla *obrvi* zajmuje podobny obszar (ASJ VI m. 28, s. 270). W komentarzu zasygnalizowano występowanie na wschodzie Słowacji postaci fonetycznej *obervi* (dla nazwy tej, występującej w znaczeniu ‘rzęsy’ tylko we wschodniej Słowacji, na mapie 29 podano hasło *obervi*) oraz wyróżniono kilka punktów z końcówką *-e*, głównie w pobliżu Czacy. Słownik gwarowy zapisy formy liczby mnogiej *obrve* ma spod Žiliny i Spiskiej Nowej Wsi (SSN II 497, hasło *obrva* f ‘brew’). Arealu z formą rodzaju nijakiego **obrvo* Atlas słowacki w ogóle nie wyróżnia, a słownik gwarowy przykłady liczby mnogiej *oberva* ‘brwi’ spod Bardiejowa i Sabinowa umieszcza błędnie pod hasłem rodzaju żeńskiego *obrva* ‘brew’ (SSN II 497). Na mapie ‘brwi’ w ASJ l.c. sporadycznie odnotowano formy fonetyczne *obrvię* (na północy) i *obrviá* (na wschodzie).

Materiały spoza OLA przynoszą sporo dodatkowych informacji o zasięgach nazwy **obrva*, pl **obrvy* na terenach sąsiadujących. AJPP m. 235 ‘brwi’ przytacza je z dialektów na Słowacji z Orawy i Spisza, a także po polskiej stronie spod Nowego Targu *obyrwi* (formę *oberwa* spod Nowego Targu ma też kartoteka SGPA), a spod Sanoka *obyrw* (**obrvo*), *obyrwi*. Formy **obrva*, pl **obrvy* występują powszechnie w różnych postaciach fonetycznych (*obyrwi*, *obërwy*, *w^lobyrwy* itp.) w dialektach łemkowskich na terenie Polski (AJDŁ VI m. 271) oraz w dialektach bojkowskich – (*v*)*obyrva* (AGB VII m. 394). Etymologiczny słownik ukraiński podaje dialektalne *obupvu* pl oraz *obeppo* n sg ze słownika Żelechowskiego (ESUM I 261).

W języku słowackim *obrva* f ‘brew’, a zwłaszcza pl *obrvy* notowane są od XVIII wieku, a o cały wiek wcześniej zapisano *obrva* w znaczeniu ‘rzęsa’ (HSSJ III 77). W obu tych znaczeniach *obrva* f, pl *obrvy* występują też we współczesnym języku słowackim (SSJ II 448).

Na pograniczu polsko-czeskim na Śląsku, jak już wspomniałem, zanotowano tylko w dwóch punktach **obrvoje*: po stronie czeskiej *obrvi* plt (197) oraz po stronie polskiej *obyrvi* w punkcie językowo czeskim Krzanowice (299). Materiały spoza OLA wnoszą tu znaczne uzupełnienia. Formy **obrvoje* pl, a także **obrvoja* sg oraz **obrvoje* plt notowano na pograniczu czesko-polskim już wcześniej z podawaniem zasięgów: *obervé*, *obyrvé* ‘brwi’ przytoczył AJPP m. 235 spod Czacy i z trzech punktów na Śląsku Cieszyńskim: Ligotka Kameralna, Morawka i Szumbark (z tych samych punktów też w znaczeniu ‘rzęsy’ – AJPP m. 236, a w Szumbarku *obyrva* sg też w znaczeniu ‘powieka’ – AJPP m. 234). Jako cieszyńskie *oberwie* ‘brwi’ podawali Bystroń (SGPK III 371) i Nitsch DPŚ 215 (z Cierlicka), z ponad 20 punktów. Liczne postaci fonetyczne *obervé*, *obyrvé*, *obÿrvé*, *oberví*, *obyrví* w znaczeniu ‘brwi’ zanotował Kellner VLN I 114, 150, II 233, natomiast Basara 1975: 6, m. 126

na mapie 'powieki' dał formy liczby pojedynczej *oberv'a* i *oberva*. Lamprecht 87 odnotował formę *obrvi* n, gen. *obrvoja* w znaczeniu 'brwi' i 'rzęsy'. Zasięg form *oberwie*, *obyrwi* 'brwi' w stosunku do *brew*, *brwia* i *brwa* na pograniczu śląskim wytyczył też Zaręba AJS VII m. 1362.

W języku czeskim *obrva* f, zwykle pl *obrvy*, ale też *obrvy*, -ů m. pojawiają się od czasów Dobrovskiego w znaczeniu 'brwi' i 'rzęsy' (J II 800, Kott II 246 – jako morawskie, PS III 754), dziś są przestarzałe (SSJČ II 263). Pod koniec XIX wieku zanotowano też *obrvi* 'brwi' i 'rzęsy' (Kott VII 27), które mają dosyć liczne poświadczenia z literatury czeskiej (PS III 754), ale dziś są uważane za książkowe (SSJČ II 263). Słowniki czeskie pod koniec XIX wieku notują wreszcie i *obrvi*, -ě f, a później też *obrvi*, -u m 'brew' (Kott VII 27), które nawet weszły do języka literatury czeskiej (A. Stašek, B. Němcová, A. Heyduk – PS III 753-754), ale później wyszły z użycia (SSJČ II 263). Jest to najpewniej jakaś pożyczka obca, jednak przypuszczenie SSJČ l.c., że jest to zapożyczenie ze słowackiego, jest mało prawdopodobne.

Na południu Słowiańszczyzny wewnętrzny podział form od postaci **obrōv-* jest bardzo skomplikowany. Można tu przede wszystkim przeciwstawić z jednej strony częściej zapisywaną formę pl **obrōvi* i rzadszą formę sg **obrōvb* oraz z drugiej strony częściej zapisywaną formę sg *obrōva* i rzadszą formę pl **obrōvę*.

Formy **//₁obrō//₂vi* pl ($//_1 > \underline{u} - 5, 12, w - 6, 146, 147; //_2 > t - 147a$), **obrōvb* sg tworzą zwarty areał w dialektach słoweńskich z wyłączeniem ich peryferii zachodniej. Łączą się z nim dwa punkty w południowej Austrii (146, 147) oraz dwa punkty wyspowe: 30 w płn. Chorwacji oraz 147a we wschodniej Austrii. Areał ten oznaczam za pomocą kreskowania pionowego, podobnie jak **brōvi* w Polsce, jednak na ciemniejszym tle. Tylko formę liczby pojedynczej zanotowano w punktach: 4 (*obè:rv*) i 30 (*ob̄jff*). Formy liczby mnogiej uogólnione jako **obrōvi* wykazują wielką różnorodność fonetyczną: *wab'rej* (6), *ob̄arvi*: (7), *vab̄arvi*: (8), *ub̄arvi*: (9), *o'barvi* (10), *o'barvi* (12), *a'barvi* (13), *ob̄arvə* (14), *o'barvi* (15), *u'barvi* (17), *u'barvi* (18), *o'barvi* (20), *wəb̄arvę* (146), *wob̄arvi* (147). Formę *barvę:*, którą – jak już wspomniałem – komisja słoweńska zaleciła zmapować jako **obrōvi*, jestem skłonny uważać za relikty formy **brōvi*.

Formy **//obrōvę* pl ($// > \underline{u} - 5, 11$) i **//obrōva* sg ($// > w - 3, j - 35$) występują w dialektach słoweńskich na zachodniej peryferii (*ob̄arve* pl – 1, *ob̄arvę* pl – 2, *wəb̄arva* – 3, *u'ob̄arve*, *u'ob̄arvə* – 5, *u'ob̄arve* – 11) oraz w dwóch punktach na północy: w punkcie 18 obocznie *u'barva* sg i wymienione już wyżej *u'barvi* pl oraz w punkcie 19 *o'barve* pl, powszechnie w Chorwacji i Bośni oraz w znacznej części Serbii (najczęściej *ob̄arva*, pl *ob̄arve*, rzadziej *o'barva* i inne

postaci fonetyczne), a ponadto wyspowo w Austrii (*o'berva* – 146a, *ubə:rja* – 148, *u'brva* – 148a) i na Węgrzech (*'obrva* – 150, *öbrve* – 152, *'oberve* – 153). Na wschodzie tworzą one pas przejściowy z arealem **vĕdja*, pl **vĕdję*. Na mapie areał ten oznaczam kreskowaniem ukośnym na ciemnym szarym tle.

Ograniczony zasięg ma derywat **obrǔvica*, zanotowany w zachodniej Chorwacji (*'obrǔvic^a* – 26) oraz w trzech punktach czarnogórskich (*'obrǔvica* – 71, 74, 75).

Podane wyżej nazwy od podstawy **obrǔv-* mają bogate poświadczenia w południowosłowiańskich źródłach spoza OLA.

Słwn. *obřv* f, pl *obřvi* 'brwi' Plet I 747 dokumentuje licznymi poświadczeniami z XIX wieku. Również współczesny słownik słoweński podaje *obřv* f, pl *obřvi* (SSKJ III 228). Jest to nazwa literacka we współczesnym języku słoweńskim. Forma **obrǔva* jest jednak poświadczona w języku słoweńskim dużo wcześniej: w XVI wieku *obirve* u Megisera, w XVIII wieku *oberva*, *obierva* i *obra* u Gutsmana (Bezljaj II 238). Forma *obřva* ma również liczne poświadczenia w XIX wieku (Murko, Cigale, Janežič, Erjavec), por. Plet I 747, ale współczesny słownik słoweński (SSKJ) już ją zupełnie pomija.

Na gruncie serbsko-chorwackim wcześniejsza forma **obrǔvb* ma liczne poświadczenia w zabytkach chorwackich, głównie czakawskich z XVI–XVII wieku, później się utrzymuje w pieśniach, por. RHSJ VIII 476–477 i Skok II 539. Zdecydowanie powszechniejsza jest tu jednak postać **obrǔva* – *öbrva*, pl **obrǔvę* – *öbrve*, notowana przez podstawowe słowniki (F. Vrančić, J. Mikalja, J. Stulić, Vuk) i liczne zabytki od XVI wieku (RHSJ VIII 477). Stanowi ona współczesną nazwę literacką zarówno w języku chorwackim (*öbrva*, pl *öbrve*), jak i serbskim (*öbrva*, pl *öbrve*).

Genetycznie deminutywna *öbrvica* ma poświadczenie w zbiorach pieśni chorwackich z Istrii, w zbiorze pieśni serbskich Vuka, w studiach czakawskich Nemanicia i w słowniku Vuka (RHSJ VIII 478).

We wschodniej połowie południowej Słowiańszczyzny zwarty areał, oznaczony za pomocą płaszczyzny z falistymi liniami, tworzą formy od **vĕdja*. Najczęściej nazwę tę etymologicznie łączy się z czasownikiem **vidĕti* 'widzieć', por Vasmer ESRJ I 285, Skok III 602, BER I 128, ale Bezljaj IV 291 przywołuje też wysunięte przez Murkę powiązanie jej z wyrazem **vĕko* 'pokrywa'.

W części zachodniej wyznaczonego areału zapisywano w OLA formy liczby pojedynczej **vĕdja*, sporadycznie formę liczby mnogiej **vĕdję*, a w części wschodniej zazwyczaj formę liczby mnogiej **vĕdji* i nieraz obocznie też formę liczby pojedynczej **vĕdja*. Zapisy te wykazują duże zróżnicowanie fonetyczne. Formę **vĕdja* w dialektach serbskich zapisywano np. jako *veža*, *vĕža*, *vĕježa*, a w Czarnogórze *vĕježa* (75), *vĕježa* (77), w rumuńskim Banacie *'veda* (168),

w dialektach macedońskich *veǵa* (92, 98, 105), *vežda* (96) oraz *vjažža* (106), ^l*veža* (108).

Powszechna w dialektach bułgarskich i macedońskich forma pl ^{*}*vědji* też wykazuje znaczne zróżnicowanie fonetyczne, por. bułg. powszechne ^l*veždi* i *veždi* oraz rzadsze ^l*vǝ:ždi* (143) i ^l*vǝžd'i* (145), ^l*vǝždi* (853) i z polegającym zapewne na jakiejś analogii zastąpieniem grupy spółgłoskowej *žd* przez *šk* formy ^l*vǝški* (133, 134), *vǝški* (139, 140, 850), ^l*vǝšk'i* (145), ^l*vǝški* (852) i ^l*veški* (141, 851), ^l*věški* (144) oraz powszechniejsze mac. *veǵi*, *veždi* i ^l*vejǵi* (111), *vežǵi* (99), ^l*vežǵi* (104), ^l*vejǵi* (110), ^l*veži* (107) oraz ^l*vǝždi* (112), ^l*vǝždi* (113).

Formy liczby mnogiej ^{*}*vědję* zapisano sporadycznie w punktach serbskich (*věže* 68 i ^l*veže* 82), macedońskich (*veǵe* 93, 95, *vǝžže* 106 i ^l*veže* 108) oraz na zachodzie Bułgarii (^l*veže* 115, 117, 118).

Widoczne w materiałach OLA przeciwstawienie form z liczbą pojedynczą w części zachodniej i form z liczbą mnogą w części wschodniej może być w dużym stopniu przypadkowe, natomiast dzięki zapisom formy liczby mnogiej w niektórych punktach bułgarskich i macedońskich można wykreślić istotną izoglosę między formami liczby mnogiej ^{*}*vědję* oraz ^{*}*vědji*. Izoglosa ta przebiega z pewnymi odchyleniami wzdłuż zachodniej granicy Bułgarii i północnej granicy Macedonii: zachodnie punkty bułgarskie 115, 117, 118 oraz północno-macedońskie punkty 93, 95 nawiązują do kompleksu zachodniego z formą liczby mnogiej ^{*}*vědję*. Ponadto typ zachodni pl ^{*}*vědję* występuje na samym południowym zachodzie na terenie Albanii (*vǝžže* 106) i Grecji (^l*veže* 108).

Wyraz ^{*}*vědja* jest dawnym dialektyzmem południowosłowiańskim, mającym znaczenia ‘brew’, ‘powieka’ i ‘rzęsa’. Stsl. **ВѢЖДА** ‘powieka’ ma liczne poświadczenia z Psałterzy i z *Kodeksu supraskiego* (SJS I 375, BER I 128). Powszechnie są notowane współcześnie literackie bułg. *véžda* ‘brew’, pl *véždu* (RSBKE I 106, RBE II 78) i mac. *veža* ‘brew’, pl *vežu* (RMJ I 57, TRMJ I 218). Na gruncie serbsko-chorwackim ^{*}*vědja* ma poświadczenia od XIII wieku. Notowana jest w różnorodnych postaciach, jak *vjěđa* (*vjěħa*), *věđa* (*věħa*), w Czarnogórze (Podgoricy) *vljěđa* (*vľěħa*), na terenie czakawskim *vija* w znaczeniach ‘brew’, ‘powieka’ i ‘rzęsa’: RHSJ XXI 53, 203–204 (*vľěħa* z Podgoricy oraz ze słowników Vuka i Ivekovicia), RSHJ II 455, Skok III 602. Ta wielka różnorodność znaczeń skłoniła T. Mareticia do próby normatywnego ustalenia jednego z nich, mianowicie ‘brew’: „*Vjeđa* znači isto što ‘obrva, Augenbraue’; zato je pogreška, što neki pisci uzimaju tu riječ u značenju: ‘kapak, Augenlid’, a drugi u značenju: ‘trepavica, Augenwimper’” (1924: 176, za RHSJ XXI 53). Sporadycznie zanotowano też postać ^{*}*vědjb* – *věħ* (RSHJ II 455 z r. 1875 i 1939). W materiałach OLA, jak podałem, ^{*}*vědja* zanotowano właśnie na znacznym terytorium Serbii w znaczeniu ‘brew’. W obu językach

literackich **vědja* ‘brew’ została wyparta przez nazwę **obrōva*, pl **obrōvě* (por. wyżej). W języku słoweńskim należąca tu *věja* była dawniej notowana w znaczeniu ‘powieka’ i ‘rzęsa’ (m.in. u Trubara w XVI wieku), por. Plet II 755, Bezłaj IV 291, ale słownik współczesnego języka słoweńskiego (SSKJ) już tego wyrazu w ogóle nie podaje. Ze Słowenii nazwy **vědja* w OLA nie zanotowano.

Jako cerkiewizmy **vědja* i sporadycznie **vědjъ* w znaczeniu ‘powieka’, później też ‘oko’, weszły do języka staroruskiego, por. Vasmer ESRJ I 285. Cerkiewna grupa spółgłoskowa *žd* bywa w nich zastępowana przez rosyjskie *ž*. SDRJ II 291 notował sporadyczne formy **ВѢЖДА, ВѢЖДЬ, ВѢЖЬ** ‘powieka’, podobnie SrezMat I 843 **ВѢЖДА, ВѢЖА** ‘powieka’, też ‘oko’. SRJ XI–XVII, t. II 51 ma z XVI–XVII wieku **ВѢЖДА**, sporadycznie **ВѢЖА**, pl **ВѢЖДЫ** w znaczeniach ‘powieka’, ‘oko’, ‘brew’. *ВѢЖДЫ* ‘powieki’, określane jako cerkiewizm, występowały w języku rosyjskim też w XVIII wieku (SRJ XVIII, t. II 245–246). Jako przestarzałe i poetyckie *вѣжды* ‘powieki’ notuje jeszcze słownik współczesnego języka rosyjskiego (SSRLJ II 121). Cerkiewizm *вѣжда* ‘powieka’ znany był również w języku białoruskim w XVI–XVII wieku, m.in. u Skaryny (HSBM III 65). Natomiast podawanej przez Skoka III 602 ukraińskiej formy *viždy* nie udało mi się zlokalizować.

Znaczny zwarty areał tworzą nazwy utworzone od podstawy **ob-oč-*. Obejmuje on Czechy, znaczną część Moraw oraz zachodnią Słowację i jej część środkową, poza tym nazwy te występują wyspowo też na Łużycach (234, 236), w Słowacji środkowej (224) i wschodniej (226) oraz na Węgrzech w punktach słowackich (154, 155) i w punkcie chorwackim (151). Areał ten został na mapie oznaczony płaszczyzną z liniami składającymi się z pętelek. Najpowszechniejsza jest tu formacja */*obočъje*; // > *v* (czes.), *w* (182, 187), prezentowana na mapie za pomocą samej płaszczyzny, por. np. ches. *voboči*:, *voboči*, *woboči*, *oboči*:, *oboči* itp., ślc. *oboči*:, *obočie*, *obočje*, *obočja*, *oboče* itp. Pozostałe formy są dosyć rzadkie i zostały oznaczone na mapie za pomocą osobnych znaków umieszczonych na tle tej samej płaszczyzny. Są to takie formacje, jak **obočajъ*: ches. i ślc. *obočeŕj* (200, 224) oraz łuz. *ʽobocʽcarʽe* (236), które Atlas łużycki tłumaczy właśnie jako przekształcenie formy *ʽobocajε* (SSA VI 10, s. 56), następnie łuz. **oboči* – *obucy* (234), mające w Atlasie łużyckim oznaczony izogłosą dosyć szeroki zasięg na Łużycach Dolnych i w dialektach pogranicznych (*ʽobucy*, *obucy*, *obucy*, *ʽobucʽi* SSA l.c.), a także **obočinę* występujące w punkcie chorwackim na terenie Węgier *obō:čine* (151). Również na tle tej samej płaszczyzny oznaczyłem osobnym znakiem sporadyczną formację z prefiksem *nadъ-*: **nadъočъje* zapisaną na Morawach: *nadoči* obok *obōči* (196) i w punkcie słowackim na terenie Węgier *na:dočja* (155).

Nazwy od podstawy **ob-oč-* mają szerokie nawiązania w materiałach porównawczych spoza OLA.

W języku czeskim formacja **obočbje* – stczes. *obočie* poświadczona jest bardzo bogato już od XIV wieku w dwóch znaczeniach: 'powieka' w tekstach biblijnych i w słownikach oraz 'brwi' w tekstach bardziej różnorodnych pod względem tematycznym (Stčsl 105). Później w języku czeskim wyraz *oboči* ustala się w znaczeniu 'brwi' (Jg II 785, Kott II 233, VII 19, PS III 725, SSJČ II 253). Też dziś jest nazwą literacką 'brwi'.

W języku słowackim *obočie* w znaczeniu 'brwi' notowane jest od XVII wieku, a o wiek później też w znaczeniu 'powieka' (HSSJ III 57), w języku literackim ustala się później znaczenie 'brwi' (SSJ II 436).

Dłuż. **oboči* mają dawne i liczne poświadczenia w słownikach łużyckich, jak *hobwokko* sg u Chojnanusa (1650), du *hobwocy* u Zwahra (1847), Muki (1911-1915) i innych, poza tym *wobwoco* itp. (SSA VI 10, s. 56, Schuster-Šewc III 1635 s.v. *wobwoco*).

Przytoczona wyżej sporadyczna forma **obočajb* ma nawiązania na Łużycach w częstych tam formach typu *obecyjō*, *obecajō* itp., sprowadzanych przez SSA VI 10, s. 56 do pierwotnych **obočajb*, *obočějv*, a także form nijakich **obočaje*, **obočėje*.

Sporadyczne **nadžočbje* 'brwi' mają nawiązania w odosobnionych poświadczeniach, jak czes. *nadoči* 'brwi' z mamotrektu (Jg II 554, Kott II 19), słc. *nadočie* 'brwi' w kilku poświadczeniach z XVIII wieku (HSSJ II 379) oraz łuż. *nadųecy* pod Chociebużem i łuż. *nadwočo* w słowniku Rězaka (SSA l.c.). W języku staroczeskim sporadycznie wystąpiło *nadobočie* w 1498 r. w znaczeniu 'brwi' (Stčsl 58), które później słowniki czeskie podają w znaczeniu 'miejsce nad brwiami', por. *nadoboči* (Kott V 1074, PS III 49 – u Čapka Choda, SSJČ II 23). Spoza OLA można tu jeszcze dodać sporadyczne *nadočka* 'brwi' ze Śląska Cieszyńskiego (Kellner VLN II 229). Potwierdzenia w innych źródłach dla chorw. *obō:čine* 'brwi' nie znalazłem.

Pozostałe nazwy 'brwi' notowano w OLA rzadko lub jako zupełnie odosobnione. Mają one jednak zazwyczaj potwierdzenie w materiałach spoza OLA.

W kilku rozproszonych punktach czeskich w znaczeniu 'brwi' zanotowano **ręsy*: *řa:si* jako rzadkie obok *voboči* (181), *řasi* obok **obočbje* (187), *řasi*, **obočbje* i jako dawne *brvi* (192) oraz jako wyłączone *řase* (198) i *řasy* (202). Wyraz **ręsy* notowano natomiast w OLA z dialektów czeskich i polskich powszechnie w znaczeniu 'rzęsy' (OLA IX, m. 10). Z kolei zapisano tam w znaczeniu 'rzęsy' również *brvy* w kilku punktach czeskich oraz *brvi* lub *brwie* w dialektach polskich. W materiałach porównawczych wyrazu **ręsy* w znaczeniu 'brwi' nie znalazłem. W języku czeskim *řasa* jest poświadczona

w znaczeniu 'rzęsa' (na powiece) od XV wieku (Jg III 795, Kott III 27, PS IV/2, 1127, SSJČ III 221-222, dawniej w dialektach występowała też postać z długością *řása*), u nas *rzęsa* 'rzęsa na powiece' jest poświadczona później (L II 1438, SJPD VII 1485). Wcześniej i bardziej powszechnie w językach słowiańskich **ręsa* pojawia się jako nazwa różnych roślin wodnych.

Zanotowane w dwóch punktach na południu Słowacji **migavbnicě*₃ (*mihavńice* 221, *mihavńice* 222) mają potwierdzenie w Słowackim atlasie językowym, gdzie również w tej części Słowacji południowej zapisano w ok. 20 punktach *mihavńice* i *mihalńice* w znaczeniu 'brwi' (ASJ IV m. 28, II, s. 270). Nie podano tu jednak, w których punktach odnotowano określoną postać. Znacznie szerszy zasięg w dialektach słowackich mają nazwy **migavbnicě*₃ (*mihavńice*) i **migalbńicě*₃ (*mihalńice*) w znaczeniu 'rzęsy', por. mapę 10 'rzęsy' w IX tomie OLA oraz mapę 29 w ASJ l.c. (w Atlasie tym odnotowano ponadto w znaczeniu 'rzęsy' postać *mihavice*). W znaczeniu 'rzęsy' nawiązują tu też dial. *miřalńice* z Głodówki na słowackiej Orawie (AJPP m. 236).

Wszystkie te trzy formy *mihalnica*, *mihavica*, *mihavnica* przytacza słowacki słownik gwarowy tylko w znaczeniach 'rzęsa' i 'powieka' (SSN II 162). Słownik historyczny ma dwie formy: *mihalnica* w znaczeniu 'powieka' z 1666 r. i 'rzęsa' z 1785 r. oraz *mihavica* w znaczeniu 'powieka' z 1757 i 1778 r. (HSSJ II 299), natomiast słownik współczesnego języka słowackiego podaje już tylko formę *mihalnica* w znaczeniach 'powieka' i 'rzęsa' (SSJ II 145). Zanotowana w OLA forma *mihavnica* jest więc tylko gwarowa, a jej znaczenie też jest właściwe tylko gwarom, dawniej używana forma *mihavica* już wyszła z użycia, a dochowała się jedynie *mihalnica* w znaczeniach 'powieka' i 'rzęsa'.

Zanotowana w dwóch punktach na Łużycach Górnych nazwa **mikavb-čvka*: *m'ikaučka* (235) i pl *m'ikaučki* (237) w znaczeniu 'brwi' ma potwierdzenie w tym znaczeniu w Atlasie łużyckim z kilkunastu punktów (SSA VI m. 10, s. 56). Nazwy tej jednak tam na mapę 'brwi' nie naniesiono, zgodnie bowiem z motywacją semantyczną notowano ją powszechniej w znaczeniu 'rzęsy' (SSA VI m. 9, s. 54): oprócz *m'ikaučka*, pl *m'ikaučki* też *m'ikaučka*, *m'ikana* (na Łużycach Dolnych nie zanotowano tu żadnej nazwy). W słownikach łużyckich w znaczeniu 'rzęsa' znajdujemy jeszcze większe bogactwo form współrzdennych: *mikač*, *mikawc*, *mikawčk*, *mikawk*, *mikawka*, *mikawko*, *mikačka*, *mikajca*, *mikawče*, *mikawčik* (SSA VI 9, s. 54, Schuster-Šewc II 908-909). Rdzeń **mik-* stanowi tu dublet powszechniej reprezentowanego w Słowiańszczyźnie rdzenia **mig-* (por. czes. *mihati*, pol. *migać*).

Od podstawy **věko* 'pokrywa', motywującej częściej nazwy 'powiek' i 'rzes' (w IX tomie OLA m. 9 i 10), odnotowano sporadycznie też kilka nazw w znaczeniu 'brwi'.

Zapisane w Jabłonce pod Nowym Targiem **pověčky* 'brwi' (*pověck'i* 310) mają potwierdzenie w dialektach polskich: właśnie pod Nowym Targiem (*poveck'i ponad uocy*) oraz pod Czacą (*povički* AJPP m. 235), a zwłaszcza w dialektach słowackich, gdzie oprócz *pavečki*, *povički* i *povječki*, występujących w kilku punktach na północy Słowacji koło Czacy, Namestova, Spiskiej Strarej Wsi i Lubowli, dosyć często notowano na północno-wschodnim krańcu Słowacji formy pokrewne, jak **pavěky* (*paveki*) i **pavěčajky* (*pavučajki*, sporadycznie *pavičajki*, *paučajki*).

Zupełnie odosobniony jest zapis, określanej jako dawna, nazwy **věky* w rosyjskim punkcie 770 (*věk'i* obok *b^lrov'i*), która poza tym została odnotowana z gwar rosyjskich tylko w znaczeniu 'rzęsy', por. *véko* spod Archangielska i *véku* z terenu Litwy i Łotwy (SRNG IV 700, 701).

Podstawę tę mają też zapewne zanotowane w jednym punkcie na Białorusi nazwy *a^lběčk'i*, *ab^lčajk'i* (357 obok *b^lrovy*), które można wyprowadzać z pierwotnych postaci **obvēčbky*, **obvēčajbky* od **věko* 'pokrywa', por. ESBM I 47, 49-50 s.v. *абéчак*, *абічáйка*, ESUM IV 133 s.v. *обучáйка*, natomiast Vasmer ESRJ III 99 s.v. *обечáйка* łączył je z *вумь* 'wić'. Nazwy te są dosyć szeroko znane w dialektach wschodniosłowiańskich, w związku z tym przypuszczenie ESUM l.c., że nazwy białoruskie i rosyjskie wywodzą się z ukraińskiego, należy uznać za bezpodstawne. Notowane są one w tych językach (por. wspomniane słowniki etymologiczne oraz SRNG XXII 40-41) w wielu znaczeniach, mogących stanowić podstawę do przenośnego użycia w znaczeniu 'brwi', jak 'obręcz' (na beczce, sicie itp.) ze względu na zaokrąglony kształt brwi, czy 'pokrywa' (na dzieży, beczce, pudełku itp.). Poświadczenia dla znaczenia 'brwi' jednak nie znalazłem.

Zagadkowa nazwa 'brwi' ^l*zimicą*, zanotowana w słoweńskim punkcie 21, łączy się zapewne ze słoweńskim wyrazem *zímice* f pl 'rzęsy' poświadczonym u Pleteršnika (Plet II 921). Ma ona także dalsze warianty *zêmc'i* m pl (Plet II 913) i *ozêmec* m, pl *ozemci* oraz *ozêmice* f pl 'rzęsy', też 'powieki' (Plet I 879, II 913). Zestawiano ją z **sъnъcb* 'skroń' (Miklosič) oraz ze **zbrěti* 'patrzyć' (Bezłaj II 264 sv. *ozêmec*). Może należy ją jednak raczej łączyć z czasownikiem **zěti* '(szeroko) otwierać oczy' i jako pierwotną, modyfikując hipotezę Bezłaja l.c. zakładającego prapostać **ozenъnica*, przyjąć formę **ozěnica*, w której spółgłoska *n* przeszła w *m* pod wpływem węg. *szem* 'oko'. Pod wpływem węgierskim mogły też powstać formy *osêmc'i* 'rzęsy' we wschodniej Styrii (Bezłaj l.c.) oraz zanotowane w OLA na pytanie o 'brwi', ale z wyjaśnieniem 'брови, ресницы', a zatem oznaczające 'rzęsy' w słoweńskim punkcie na Węgrzech ^l*osmice* (149, **osmicę*).

*

‘Brwi’ mają w OLA tylko kilka nazw częstszych, pozostałe zajmują niewielkie obszary lub są zupełnie rzadkie.

Najpowszechniejsze są nazwy związane z rdzeniem **-br̥v-*, które wewnętrznie są znacznie zróżnicowane. Wyraźnie przeciwstawia się duży areal północny, oznaczony jaśniejszą szarą plamą, z formami od **br̥v-*, też obszernemu arealowi, oznaczonemu ciemniejszą szarą plamą, z formami od prefiksального **obr̥v-*. Podział między nimi przebiega mniej więcej wzdłuż państwowej granicy słowacko-ukraińskiej i słowacko-polskiej oraz czesko-polskiej (na górnym Śląsku). Na dwa obszerne areale dzieli się również formy od rdzenia **-br̥v-* ze względu na zachowanie rdzennego joru: na zachodzie występują formy **br̥vi*, **br̥vy*, **br̥va*, **br̥vje* ze słabym jorem, na wschodzie zaś w formach tych zaszła wtórna wokalizacja joru przez wyrównanie do pierwotnej formy **br̥vb*. Podział między nimi oznaczony został za pomocą izoglosy nr 1, która przebiega mniej więcej wzdłuż wschodnich granic Polski i Słowacji.

Na te makropodziały nakładają się zróżnicowania stanowiące rezultaty przekształceń morfologicznych pierwotnych form **bry*, **br̥ve* i **obry*, **obr̥ve*, prezentujące wczesne przejście do tematów na *-i* z formą biernika w mianowniku – **br̥vb*, pl **br̥vi* oraz **obr̥vb*, pl **obr̥vi*, z kolei przejście do dawnych tematów na *-a* – **br̥va*, pl **br̥vy* oraz **obr̥va*, pl **obr̥vę* lub do dawnych tematów na *-ja* – **br̥vja*, pl **br̥vje* oraz **obr̥vja*, pl **obr̥vje*, powstanie wtórnej formy rodzaju nijakiego **obr̥vje*, wreszcie zapewne w wyniku potraktowania formy liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego **(o)-br̥va* jako formy mnogiej i jej depluralizacji powstanie formy liczby pojedynczej rodzaju nijakiego **(o)br̥vo*. Formy te, zróżnicowane dialektalnie, zostały na mapie oznaczone za pomocą różnego typu kreskowania. Na pograniczach tworzą one dosyć skomplikowane podziały, nieraz też pasy przejściowe.

Obszerne arealy, również oznaczone za pomocą różnych płaszczyzn, tworzą formy od **vĕdja* (w pl **vĕdję* lub **vĕdji*) we wschodniej połowie południowej Słowiańszczyzny (płaszczyzna z falistymi liniami) oraz formy od podstawy **ob-oč-* (najczęściej **//obočbje*, rzadziej **obočajv*, **oboči*, **obočinę*) w Czechach, na Morawach i w Słowacji oraz wyspowo na Łużycach i na Węgrzech (płaszczyzna z liniami tworzącymi pętelki).

Występuje też sporo nazw rzadszych, oznaczonych na mapie za pomocą znaków punktowych.

Wiele nazw oznacza nie tylko ‘brwi’, lecz także ‘rzęsy’ i/lub ‘powieki’.

Literatura

- AGB – *Atlas gwar bojkowskich*, oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kier. J. Riegera, t. I–VII, Wrocław 1980-1991.
- AJDŁ – Z. Stieber, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, z. I–VIII, Łódź 1956-1964.
- AJPP – M. Małecki, K. Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Kraków 1934.
- ASJ – *Atlas slovenského jazyka*, J. Štolc, F. Buffa, A. Habovštiak, t. I–IV, Bratislava 1968-1984.
- Basara J., *Słownictwo polskich gwar Śląska na terenie Czechosłowacji*, Wrocław 1975.
- BER – *Български етимологичен речник*, ред. Вл. Георгиев (И. Дуриданов, М. Рачева, Т.А. Тодоров), София 1971 i n.
- Bezljaj F., *Etimološki slovar slovenskega jezika*, t. I–IV, Ljubljana 1977-2005.
- Boryś SE – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, ред. В.У. Мартынаў, Мінск 1978 i n.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. О.Н. Трубачев, Москва 1974 i n.
- ESUM – *Етимологічний словник української мови*, ред. О.С. Мельничук, Київ 1982 i n.
- GbSl – J. Gebauer, *Slovník staročeský*, t. I–II, Praha 1903-1916.
- Hrinč – Б. Грінченко, *Словарь української мови*, t. I–IV, Київ 1907-1909.
- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, ред. А. Жураўскі, Мінск 1982 i n.
- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka*, red. M. Majtán, t. I–VII, Bratislava 1991-2008.
- Jg – J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, t. I–V, Praha 1835-1839.
- Kellner VLN – A. Kellner, *Východolašská nářečí*, t. I-II, Brno 1946-1949.
- Kott – F.Š. Kott, *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*, t. I–VII, Praha 1878-1893.
- L – M.S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów 1854-1860, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa 1951.
- LAB – *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*, ред. М.В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск 1993-1998.
- Lamprecht A., *Slovník středoopavského nářečí*, Ostrava 1963.
- Machek ES-2 – V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968.
- Muka A., *Slovník dolnosorbškej řeči a jeje narěcŏw. Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihren Dialekte*, t. I–III, Petrograd–Praha 1911-1928.
- Nitsch DPŚ – K. Nitsch, *Dialekty polskie Śląska*, cz. I, wyd. 2, Kraków 1939.
- OLA 8 – *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, t. 8: *Професии и общественная жизнь. Ogólnosłowiański atlas językowy. Seria leksykalno-słowotwórcza*, t. 8: *Zawody i życie społeczne*, red. J. Basara, J. Siatkowski, A. Basara, Warszawa 2003.
- Plet – M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, t. I–II, Ljubljana 1894-1895.
- PS – *Příruční slovník jazyka českého*, t. I–VIII, Praha 1933-1957.
- RBE – *Речник на българския език*, ред. К. Чолакова, София 1977 i n.
- RHSJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–XXIII, Zagreb 1880-1976.
- RMJ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, ред. Б. Конески, t. I–III, Скопје 1961-1966.

- RSBKE – *Речник на съвременния български книжовен език*, ред. Ст. Романски, т. I–III, София 1955-1959.
- RSHJ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд 1959 і н.
- Schuster – Šewc H., *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, т. I–V, Bautzen 1978-1996.
- SDRJ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, ред. Р.И. Аванесов, Москва 1988 і н.
- SGPA – *Słownik gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od т. II pod kier. J. Reichana, od т. VI pod kier. J. Okoniewej, Wrocław 1977 і н.
- SGPK – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, т. I–VI, Kraków 1900-1911.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, ред. W. Doroszewski, т. I–XI, Warszawa 1958-1969.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, ред. J. Kurz, Z. Hauptová, т. I–IV, Praha 1966-1997.
- Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, т. I–IV, Zagreb 1971-1974.
- SlPogr – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча у пяці тамах*, ред. Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск 1979-1986.
- Snoj M., *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
- SP – *Słownik prasłowiański*, opr. Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, ред. F. Sławski, Wrocław 1974 і н.
- SrezMat – И.И. Срезневский, *Материалы для Словаря древнерусского языка*, Санкт-Петербург 1893-1912.
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, ред. С.Г. Бархударов (Ф.П. Филин, Д.Н. Шмелев, Г.А. Богатова), Москва 1975 і н.
- SRJ XVIII – *Словарь русского языка XVIII века*, ред. Ю.С. Сорокин (З.М. Петрова), Ленинград (Санкт-Петербург) 1984 і н.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*. Составил (с II т. гл. ред.) Ф.П. Филин, Москва – Ленинград 1965 і н.
- SSA – *Sorbischer Sprachatlas*, т. I–X, bearb. von H. Faßke, H. Jentsch, S. Michalk, т. XI–XV von H. Faßke, Bautzen 1965-1996.
- SSJ – *Slovník slovenského jazyka*, ред. S. Peciar, т. I–VI, Bratislava 1959-1968.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*, т. I–IV, ред. B. Havránek, Praha 1960-1971.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, т. I–V, Ljubljana 1970-1991.
- SSN – *Slovník slovenských nářečí*, ред. I. Ripka, Bratislava 1994 і н.
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка*, ред. Ф.П. Филин, т. I–XVII, Москва – Ленинград 1950-1965.
- Stčsl – *Staročeský slovník*, ред. B. Havránek, F. Ryšánek, I. Němec, Praha 1977 і н.
- SUM – *Словник української мови*, ред. І.К. Білодід, т. I–XI, Київ 1970-1980.
- SUM XVI–XVII – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, ред. Д. Гринчишин, Львів 1994 і н.
- TRMJ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, гл. ред. К. Конески, Скопје 2003 і н.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, ред. К.К. Атраховіч (К. Крапіва), т. I–V, Мінск 1977-1984.
- Vasmer ESRJ – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачев, т. I–IV, Москва 1964-1973.
- Zaręba A., *Atlas językowy Śląska*, т. I–VIII, Kraków 1969-1989, Warszawa 1953.

Slavic names for ‘eyebrows’ in light of dialectal materials and historical sources

(Summary)

‘Eyebrows’ have in OLA only several more frequent names (that are marked on the map by areas), the remaining ones occupy small areas or are absolutely rare.

The most frequent names are those connected with the core **-brǫv-*, that are internally very different. There is an expressive contrast/opposition between the northern area with forms from **brǫv-* and the large southern area with the forms from prefixed **obrǫv-*. The forms from the core **-brǫv-* are also divided into two areas due to the preservation of the indigenous [old Slavonic semivowel] “jor/jer”: in the west, the forms with the disappeared weak “jor” exist in the west, while in the east these forms show its secondary vocalization. These macro-divisions also include the differentiations that are the result of morphological transformations of primary forms **bry*, **brǫve* and **obry*, **obrǫve* that show the early transition to *-i* stems with the accusative form in the nominative case, in turn the transition to former *-a* stems or to former *-ja* stems, the emergence of the secondary form of the neuter **obrǫvbje*, and finally – most probably due to the treatment of the form of the singular of the feminine gender **(o)brǫva* as the plural form and its depluralization – the emergence of the singular of the neuter **(o)brǫvo*.

Vast areas are formed by forms from **vǫdja* (in pl **vǫdję* or **vǫdji*) in the eastern part of the southern Slavic languages and by forms from the base **ob-oč-* (or most frequently **//obočbje*) in the Czech Republic, Morava and Slovakia and as the island-like presence can be found in Lusatia (Łużyce) and in Hungary.